

Н. А. Розенфельд*

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОХОДЖЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ СТУДЕНТАМИ ЮРИДИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ ВНЗ ЗА РАХУНОК ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИКИ НА БАЗІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК

На початку 2000-х років в Україні почав розвиватися юридичний клінічний рух, який охопив значну кількість вищих навчальних закладів України, які мали в своєму складі юридичні факультети.

На початкових стадіях функціонування юридичних клінік діяльність їх зводилася виключно до надання безкоштовної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення або студентам та викладачам власного навчального закладу.

Принципи діяльності юридичних клінік зводилися до того, що під керівництвом викладачів юридичних факультетів і одночасно старших співробітників юридичних клінік студенти старших курсів юридичних факультетів здійснювали консультування населення на предмет правозахисту. Консультації переважно здійснювалися в кілька стадій, у проміжках між якими викладачі юридичних клінік мали контролювати якість потенційних відповідей студентів-консультантів клієнтам та роз'яснювати особливості і складнощі певних правових ситуацій та/або проблем.

Під тиском відсутності або мінімуму матеріального забезпечення юридичні клініки все більше звертали увагу на пропозиції програм донорів, завдяки яким спектр діяльності юридичних клінік суттєво розширився. Так популярності набули програми "*Street Law*", що були спрямовані на моніторингові дослідження, видавництво спеціальних підручників або наукових посібників та правозахисної літератури, а також спеціальні програми — одноразові і багаторазові, які відповідали суті правозахисту та побудові інститутів громадянського суспільства в Україні.

Таким чином, коло "клієнтів" юридичних клінік поступово і планомірно розширювалося: до нього входили уже не лише малозабезпечені, а й школярі, підприємці, жертви гендерної злочинності, реабілітовані, соціалізовані тощо.

Якщо на початкових стадіях консультування виключно малозабезпечених верств населення діяльність клінік зводилася до кола проблем суто малозабезпечених, які здебільшого носили побутовий характер: житлові, пенсійні, соціальні проблеми, то з часом коло проблематики, з яким доводилося працювати юридичним клінікам, суттєво розширилось. Юридичні клініки охопили питання майже всіх галузей права, навіть таких "нетипових" для правозахисних структур, як оподаткування, обчислення заробітної плати, звільнення, усиновлення, консультування щодо укладення шлюбного контракту тощо.

Сьогодні діяльність юридичних клінік охоплює майже всі сфери застосування права, деякі клініки мають спеціалізацію щодо галузей права, деякі — щодо характеру програм, за якими працюють. Діяльність юридичних клінік несе правову культуру дорослому населенню і підвищує правосвідомість школярів.

Юридичні клініки, які виникли в зв'язку з необхідністю надання студентам можливості набувати у них практичних навичок, по суті, перетворилися на консультативні центри, які, безумовно, підвищували статус ВНЗ в очах

© Розенфельд Н. А., 2007

* головний консультант Інституту законодавства Верховної Ради України (Київ), науковий керівник Навчально-методичного центру "Юридична клініка" Київської міської муніципальної колегії адвокатів

громадськості, та перейняли на себе певне коло функцій держави щодо надання правової допомоги всім бажаючим. Свідченням останнього є випадки, коли регіональні управління юстиції намагалися включати у свою звітність дані про кількість осіб, яким надали допомогу юридичні клініки такого регіону, хоча клініки і не діяли за рахунок будь-якого бюджету. Однак діяльність юридичних клінік як структур, створених саме для студентів, з часом була зведена до мінімуму, в той час, як їх суспільна користь для громади істотно пропорційно підвищувалася.

Незважаючи на те, що фахівцями в галузі юридичної освіти та представниками освіти в цілому неодноразово вказувалося на бажаність і доречність використання юридичних клінік в якості баз проходження практики, зокрема виробничої практики студентами юридичних факультетів ВНЗ, до сьогодні відсутні прямі вказівки або безпосередні рекомендації і дозволи на це Міністерства науки і освіти України. При цьому є незначним, але позитивом і те, що відсутні і заперечення проти проведення практики на базі юридичних клінік.

Безумовно, що пряма вказівка на проходження практики виключно на базі юридичних клінік розцінювалася би ВНЗ недоречною, оскільки не всі ВНЗ мають юридичні клініки, і не всі з тих, що мають юридичні клініки можуть забезпечити якісне проходження практики на їх базі і гарантувати всі етапи проходження такої. Однак за умови відповідних дозволів та рекомендацій Міністерства освіти та науки України ті з них, які мають необхідний і належний ресурс, могли б використовувати його вільно і ефективно.

Однією з проблем сучасної стаціонарної денної юридичної освіти, і з цим погодяться педагоги і практики, є переважно теоретична підготовка студентів, які, отримавши диплом, не відчувають реалій практики застосувань юридичних знань, а на початку практичної діяльності почуваються некомфортно, оскільки не відчувають ані особливостей практики застосування вивченої теорії, ані практики спілкування у практичній структурі, ані особливостей етики відповідної юридичної професії.

Досвід практичного втілення отриманих теоретичних знань студентами стаціонару набувається за програмами проходження практики протягом незначного терміну з відривом від навчання. Проходження практики з відривом від занять для студентів стаціонару, на жаль, сприймається як своєрідний відпочинок, оскільки студенти не перевантажуються на базі проходження практики через необізнаність в обов'язках практикантів керівників від баз проходження практики і відсутність часу для здійснення необхідного контролю з боку таких керівників, що і не може бути інакше через навантаження керівника практики своїми професійними обов'язками, до переліку яких не входить "виховання" практикантів.

Керівник практики від бази проходження практики не знає практикантів, які йому передані, а юридичні механізми впливу на якість керівництва на базі проходження практики фактично відсутні, як, на жаль, відсутні і єдині механізми фінансування оплати роботи керівників практикою від баз її проходження. Відсутня будь-яка система щодо організації практики ВНЗ — у кожного вона своя і не завжди така, яка виконує свою функцію і взагалі корисна для студентів відповідного рівня.

Так, одні ВНЗ "навантажують" організацією забезпечення практики інші установи, які можуть прийняти практикантів безкоштовно, інші — укладають цивільно-правові угоди з керівниками баз проходження практики, при цьому безпосередні керівники від цих баз проходження практики не отримують заробітної платні за керівництво. Отже, варіантів анархічної організації проходження практики безліч: від дружніх домовленостей до адміністративного тиску. Факт наявності чи відсутності оплати проходження практики не впливає на якість проходження практики, на можливість обирати безпосередньо того

керівника, якого бажає ВНЗ, керівник практики від нього або сам практикант.

Низка існуючих положень щодо впорядкування організації проходження практики і проходження її безпосередньо на цю ситуацію не впливає, як не впливають на неї і окремі малоефективні нормативні акти, в яких організація проходження практики покладається на певні державні установи. Так, незважаючи на те, що безпосередньо організація проведення практики на базах судів України покладається на Державну судову адміністрацію України, яка, дійсно, в межах своїх сил сприяє організації проходження практики, окремі голови судів просто відмовляють у прийнятті практикантів і на вказівки ДСА з цього приводу не реагують, і не несуть за це будь-якого роду відповідальності.

Якщо питання стосовно проходження переддипломної практики істотно полегшуються тим, що практиканти направляються на таку практику, маючи на руках індивідуальні завдання на практику за допомогою яких можуть сформулювати і сформулювати запит щодо отримання необхідних практичних навичок, то проблема організації ефективної виробничої практики лишається відкритою протягом багатьох років і спроб ефективного вирішення цієї проблеми досі не спостерігається.

Досвід в організації проходження студентами виробничої практики дозволяє зробити висновок, що на сьогодні відсутні стандартні та ефективні як юридичні, так і фактичні механізми організації проходження практики студентів ВНЗ. Проходження практики не врегульовано ані на державному, ані на локальному рівнях — проблема єдина і для Києва, і для Луганська, і для Львова ... Буде відверто нечесно сказати, що така проблема існує лише для ВНЗ недержавної форми власності. Державні ВНЗ за рідкісним виключенням вирішують проблему організації проходження практики за рахунок ресурсів і можливостей самого студента, рекомендуючи йому підшукати місце самостійно, а потім направляють його на таку відповідну базу. Мають місце і варіанти, коли навіть листа-направлення студент не отримує, а приходять на потенційну базу проходження практики виключно із щоденником проходження практики, навіть, не маючи уяви, про те що він має робити і про що писати звіт.

Невикористаним при цьому лишається сегмент практичної освіти на базі власного ВНЗ, який може в багатьох випадках забезпечити проходження практики у власних структурах, покласти такі функції на власну юридичну клініку або залучити до організації проходження практики іншу юридичну клініку, яка має бездоганну репутацію.

Привабливим здається механізм організації як за рахунок держави, так і за рахунок донорських коштів або коштів груп ВНЗ міжвузівських центрів організації і проходження практики для студентів, в тому числі юристів. Оскільки проблема організації проходження практики студентами неюридичних факультетів не стоїть так гостро як студентами-правниками, не можна категорично стверджувати, що вона так само не врегульована. Але, в цілому, можна припустити, що організація проходження практики спеціальною установою (установами), могла б істотно покращити порядок в цій сфері і підвищити ефективність проходження практики в цілому.

Однак, повертаючись до проблеми організації практики для студентів-правників, звернемо увагу на нереалізовані можливості юридичних клінік у цій галузі.

Як вказувалося вище, юридична клініка має широкий спектр можливостей застосування юридичних знань на практиці: усні і письмові консультації (позови, скарги, заяви, клопотання), представництво (перед третіми особами і в судах, за виключенням кримінальних справ), проведення правоосвітніх програм окремих категорій населення або з сегментами громадянського суспільства ("*Street Law*"), дослідницька і аналітична робота, підготовка матеріалів для правоосвітницьких програм тощо.

При прийнятті рішення щодо організації практики, зокрема виробничої, слід враховувати необхідність додержання багатьох вимог програм проходження практики щодо місць проходження практики, і забезпечити отримання студентами уявлення про особливості основних юридичних професій. Оскільки студенти, зокрема, четвертого курсу юридичних факультетів, в основному, повинні отримати необхідні практичні знання про особливості роботи міліції, прокуратури, суду, адвокатури, нотаріату, що на перший погляд здається неможливим уявити собі, як це може організувати юридична клініка ВНЗ. Проте при практичному застосуванні проходження практики в юридичній клініці ознайомлення з особливостями реалізації функцій основних юридичних професій значно легше, оскільки:

1) керівником такої практики є професійний викладач відповідної дисципліни, який наділений необхідними методиками викладання і має можливість пояснити попередньо і в процесі проходження практики незрозуміле або необхідне;

2) протягом практики він дає пояснення щодо ведення щоденника, написання звіту, збирання додатків до звіту, оскільки володіє цією інформацією в повному обсязі і знає критерії вимог щодо необхідного документального супроводу практики;

3) той же керівник несе відповідальність за практикантів, які ввірені йому на час проходження практики, і це є його обов'язок — нести персональну відповідальність за життя і здоров'я ввірених йому практикантів протягом часу відвідування останніми практики;

4) керівник від юридичної клініки знає як своїх практикантів, так і можливості впливу на тих з них, які ставляться до проходження практики неналежним чином: він може застосовувати дисциплінарний вплив, повідомляти про негаразди деканат, куратора тощо;

5) під час звітування про проходження практики керівник від юридичної клініки входить до складу комісії або виступає як доповідач про проходження практики кожного з практикантів, що були ввірені йому під час проходження практики;

6) варіативність часу, який може бути zorganizований навіть без відриву від навчання — у другій, або, відповідно, першій половині дня, що забезпечить не лише необхідну кількість часу для теоретичних занять, а й дасть змогу спостерігати за ходом певної справи, наприклад, у суді, третейському суді або на підприємстві.

Очевидно, що цей перелік не є виключним, однак і з нього очевидно, що керівник від бази проходження практики, який не є співробітником ВНЗ або юридичної клініки, не наділений і не повинен перейматися тими обов'язками, які мають бути покладені на реального керівника-викладача. Суто практики не можуть і не повинні охопити повний спектр необхідного супроводження: пояснень, зауважень, підказок, пояснень — того, що необхідно студенту, який вперше потрапив у практичне середовище. Безспірним є також те, що у судді, у слідчого та у прокурора немає часу на пояснення щодо заповнення щоденника, ведення конспекту, вивчення додаткової літератури та написання звіту, як і немає у нього фізично часу на те, щоб слідкувати, аби практиканти на "пригощали" цигарками підсудних, не надавали порад захисникові і не переймалися роллю присяжних.

Як нам відомо, зараз існує кілька юридичних клінік, на базі яких проводиться виробнича практика студентів юридичних факультетів ВНЗ. При цьому такі клініки не обмінюються досвідом з приводу організації проведення практики, а також не забезпечують повного спектру баз практики, необхідного для дійсного ознайомлення студентів з особливостями основних юридичних професій.

З кола баз проходження практики найчастіше випадають правоохоронні органи, мало уваги приділяється роботі юрисконсультів та роботі юридичних відділів підприємств, фактично не вивчається робота нотаріату, особливо державних нотаріусів. Юридичні факультети ВНЗ роблять ставку переважно на адвокатуру, суд і прокуратуру. Цій тенденції також може протистояти організація практики у юридичних клініках, керівниками-викладачами яких здебільшого є фахові адвокати, які у змозі лобювати перед керівництвом ВНЗ необхідність проведення практики в усіх органах, де сконцентровані основні юридичні спеціальності, і організувати таку практику на місцях.

Організація проходження практики на базі юридичних клінік також суттєво зменшує витрати, пов'язані з оплатою роботи зовнішніх керівників, знижує всі ризики, пов'язані з організацією практики з окремими структурними підрозділами баз проходження практики. Так, під керівництвом свого викладача студентам значно корисніше і зрозуміліше стане і відвідування судового засідання, і вивчення роботи канцелярії суду, і складання макетів документів на базі юридичного відділу підприємства.

Не можемо не звернути увагу фахівців на те, що присутність кваліфікованого викладача-фахівця не дозволить використовувати практикантів для робіт, які не можуть покладатися на них. Очевидно, що практиканти не можуть бути присутніми під час проведення допитів, у них не може вимагатися розписка про нерозголошення відомостей, практикантів не можна залучати до вручення повісток і ведення журналів судового засідання, не можна допускати до таємної та конфіденційної інформації, доручати транспортування матеріалів справ, залучати в якості понятих, "охороняти" затриманих або підсудних тощо.

Натомість, такі ситуації часто трапляються під час проходження практики, і, безумовно, присутність представника ВНЗ і безпосереднього керівника, який обізнаний у правах і обов'язках практикантів унеможливила б виникнення подібних казусів.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що це питання підняте не вперше, проте воно і досі не викликало навіть бажаної дискусії. Все залишається як п'ятнадцять, десять і п'ять років тому — кожний ВНЗ має своєрідну, але реальну проблему щодо організації проходження практики, зокрема, юристами, але вирішує її мовчки залежно від власних зв'язків з базами проходження практики. Юридичні ж клініки, які створюються при ВНЗ, по суті, виконують функцію не практичних навчальних центрів, задля чого вони, зокрема, і покликані, а надають консультації і видають літературу, забезпечуючи чи підтримуючи добре ім'я ВНЗ. Заняття в них залишаються факультативними, оцінки за які вносяться у залікову відомість, а обов'язкове практичне навчання здійснюється на базах проходження практики, які вільні відмовити в практиці ВНЗу.

Дозволимо собі нагадати читачам, що ідея юридичної клініки — не популяризація ВНЗ в очах громадськості, а надання студентам можливості закріплення на практиці отриманих у ВНЗ теоретичних знань. Надання ж консультацій, правоосвітницькі заходи — це лише способи практичної реалізації знань, які можуть бути значно більше багатогранними і охоплювати всі види юридичної діяльності. Тому проходження практики студентами-практикантами у разі вірного підходу керівників ВНЗ та юридичної клініки до спільної розробки програми проходження практики, буде більш ефективнішим, ніж та невпорядкована і безсистемна організація проходження практики студентами денної форми навчання, яка існує сьогодні.